

“İslamîleştirilmiş senkretizmler güncelleştirilebilir mi?”

Zeki ÖZCAN

Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu makalede şunu ortaya koymaya çalışacağız: Yaygın olarak “İslam Düşünce Geleneği” denen “İslamîleştirilmiş Senkretizmler”¹ tarihte ortaya çıkmış, tamamlanmış ve sonuçta ömrünü tamamlamıştır. Bu nedenle söz konusu senkretizmler, hâlâ güncel gibi görülemez veya güncelleştirilemez. Tezimizi ortaya koyarken, tarihsel biçimlerin ve dönemlerin temel özelliklerinden hareket edeceğiz.

Açıklamalarımıza başlamadan önce bir şeyi belirtelim. “İslamîleştirilmiş Senkretizmler” ifadesini kullanmakla, İslam Düşünce Geleneği’ni küçümsemek; felasifenin başarılarını, İslam kültüründe oynadıkları rolü ve Batı düşüncesine etkilerini yok saymak gibi bir amacımız yoktur. Çünkü herkesin kabul ettiği bir gerçektir ki, bu düşünce geleneği tarihte gerçekleştirilen en önemli tecrübelerden biridir. Biz bu ifadeyle gerçekleştirilen bu tecrübenin sadece ne türden, neyi amaçlayan bir tecrübe olduğunu vurgulamayı; daha doğrusu onun özünün nasıl görüldüğünü, ek bir açıklama-

ya ihtiyaç duymaksızın ima etmeyi düşündük. Bir Batılı'nın Kur'an-ı Kerim için çok beğendiğim bir ifadesi vardır: Kur'an, Allah'ın yaratılmamış Kelamı. Bu yaratılmamış sözü, vahyin mahiyeti, vahiyde Hz. Peygamberin fonksiyonu gibi pek çok konuyu, çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Bu sözün etkisiyle, hep yazılarımda ele aldığım fikirlerin, düşüncelerin ve doktrinlerin odak noktasını bulmaya çalışmışımdır. "İslamlaştırılmış senkretizmler"de bir odak olgu ya da kavram bulma isteğimden doğmuştur. O yüzden bunu özellikle belirtmek isterim. "İslamlaştırılmış" sıfatı kuşkusuz kimi okuyucu gibi beni de rahatsız etmektedir. Bunun yerine daha uygun bir ifade bulamadığımı itiraf etmek zorundayım. Senkretizm ifadesi Plotinusçuluk için de kullanılmaktadır. Birçok yazıda Yeni Platonculuk yerine "Plotinus senkretizmi"² denilmektedir. Bu ifade Plotinusçuluğun ne türden bir felsefe olduğunu anlatması bakımından çok elverişlidir. "Plotinus Senkretizmi"ni kullananların Plotinus'un yaratıcı dehasını küçümsemek gibi bir niyetleri yoktur.

Bu zorunlu açıklamalardan sonra şimdi tezimi temellendirmeye geçiyorum. Tezim şu idi: "İslamlaştırılmış senkretizmler", kültür tarihimizin tarihsel parçasıdır; Aristotelesçilik, Platonculuk, Yeni Platonculuk gibi tüm diğer metafizik sistemlerle aynı kaderi taşır. Bu kader de, geçmişteki bütün önemine, etkisine ve şimdi için verdiği ilhamlara rağmen, güncel sorunların çözümünde doğrudan referans olamamaktır.

Bu yargıya varırken tarihsel olgularla ve akımlarla ilgili şu iki temel gerçeğe yola çıkıyoruz:

1. Tarihte determinizm yoktur. Tarihsel formlar ya da dönemler zorunlu olmayan, kimisi iradî, kimisi tesadüfî faktörlere bağlı olarak ortaya çıkar. Tarihsel şartlar doktrinlerin varlıklarını olduğu kadar içeriklerini de belirler. Bu içerikler vahiy gibi son ve kesin değildir. Onlar sadece dönemlerinin ihtiyaçlarını karşılar. Değişen tarihsel şartlar onların yerine yenilerinin konmasını gerektirir.

2. Tarihsel formlar ve doktrinler, olmuş bitmiş ve tamamlanmıştır. Sonradan isteğe bağlı olarak güncelleştirilemedikleri gibi, güncel olanı da etkileyemez. Çünkü onları ortaya çıkaran ve bir zamanlar

tarihsel etkin olan tasavvurlar güncel hayatta var olsa bile, önceki fonksiyonlarını aktüel hayatta gösteremez. Onlar gerçek anlamlarını ait oldukları tarihsel ortamda kazanır.

3. Tarih, kargaşa demektir. Tarihte karışıklıklar, sapmalar, hareketsiz dönemler, duraklamalar, yavaşlamalar, rastlantılar, kesinsizlikler, istek dışı olaylar, ilerlemeler, kırılmalar vardır.³

4. Güncel hayat için tarihsel formlar ve dönemler sadece tarihin objesidir; ancak tarihsel bir obje sıfatıyla yani belli durumlardaki yaşantılar ele alınabilir. Tarihte pragmatizm yoktur.

İslamlaştırılmış senkretizmler", İslamiyet'in, özünde olarak içerdiği, uygun şartlarda güncelleştirdiği tabii dışavurumlar gibi görülemez. Çünkü bu senkretizmler tümüyle tarihsel şartların bir araya getirdiği rastlantısal durumlardan doğmuştur. Birinci rastlantı, Grek felsefesinin ikna sonucu İslam dünyasına aktarılmasıdır.

Bu açıdan "İslamlaştırılmış senkretizmler"e baktığımızda şunları söyleyebiliriz:

İslamlaştırılmış senkretizmler", İslamiyet'in, özünde olarak içerdiği, uygun şartlarda güncelleştirdiği tabii dışavurumlar gibi görülemez. Çünkü bu senkretizmler tümüyle tarihsel şartların bir araya getirdiği rastlantısal durumlardan doğmuştur. Burada iki önemli rastlantıya dikkat çekmek istiyorum. Birinci rastlantı, Grek felsefesinin ikna sonucu İslam dünyasına aktarılmasıdır. Grek felsefesi İslam kültür ortamına aktarılmaya başladığında pek çok tartışma oldu; o dönemin önemli kişilerinden bazıları buna şiddetle karşı çıktılar. Ama bu konuda halifenin ikna edilmesiyle tercüme yapılmaya devam edildi. Burada şöyle sorabiliriz: Halife tercüme yapılmasını savunanların yanında değil de karşı çıkanların yanında yer alsaydı bugünkü anlamda İslam düşünce geleneği ortaya çıkabilir miydi? Buna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Çünkü dediğimiz gibi tarihte determinizm yoktur. Bu "İslamlaştırılmış senkretizmler" in tarihsel şartların sonucu olduklarını gösteren bir başka örnek, Hz. Ömer'in İran'ın fethi sıra-

sında ele geçirilen kitapların imha edilmesi emrini vermesidir. İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'de anlatıldığı⁴ bu olay olmasaydı, bugün "İslamlaştırılmış senkretizmler"imiz çok başka biçimde olacaktı; söz konusu senkretizmlerde Perslerin de etkisi olabileceği ihtimali vardı. Bu yüzden söz konusu senkretizmleri mutlak, zorunlu, aşılmaz ve başka tür-lüsü asla ortaya çıkmayacak gibi göremeyiz. Aynı yargıyı bir "teolojik senkretizm" Kalam⁵ için ve bir "Mistik senkretizm" olan tasavvuf⁶ için de verebiliriz.

Yepyeni problemleri; son derece iyi yetişmiş ve belli bir konuda uzman bilim adamlarının çözebileceği sorunları, tarihi tecessüm mütefekirlerin çözebilmesi mümkün değildir. Bundan da öte mütefekir kavramı üç yüzyıl önce ölmüştür.

İslam kültür tarihinde önemli bir başka olumsuzluk, Arap gramercilerin Aristoteles'in Organon'unun etkisiyle kelime türetim eklerinde köklü değişiklikler yapmaları ve Grekçeyi model alarak metafizik ile dil arasında zorunlu bir bağ kurmaya çalışmalarıdır. Arap gramercilerinin bu konudaki düşüncelerini Tevhidî uzun uzun anlatır.⁷ Aristoteles'in Arap gramerini doğrudan etkilemesine bir başka örnek Abdurrahman Bedevî'nin açıklamalarıdır. Bedevî demektedir ki,

1974 Nisanında Şiraz'da Sibeveyh Kongresi'nde şunu ortaya koydum: Aristoteles'in Organon'u (Kategoriler, Yorum Üzerine) hicri 195 yıllarında ölen, tüm Arapça gramerlerin ilk kaynağı olan gramerin yazarı Sibeveyhî açıkça etkilemiştir.⁸

Bu konudaki görüşler sadece bizim söylediklerimizle sınırlı değildir. Yunan gramerinin Arap gramerleri üzerindeki etkilerine dair günümüzde daha pek çok çalışma vardır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür ama gereksizdir. Konuya ilgi duyanlar, internetten daha ayrıntılı bilgiye ulaşabilirler. Biz sadece bu iki örnekle şunu ortaya koymaya çalıştık: Burada "İslamlaştırılmış senkretizmler"in ortaya çıkışında pek çok olumsuz durumun yanında Arap gramercilerinin ve özellikle de Sibeveyhî'nin zorunlu bir öge değil de, tarihsel bir değişken olarak belli payları vardır.

"İslamlaştırılmış senkretizmler"i savunanlar şunu görmemekte ya da göstermemektedirler: Bu senkretizmler, hiç de homojen tek parçalı bir yapı değildir. Benzer doktrinlerin ve metodolojilerin yanında pek çok farklı hatta karşıt doktrinleri ve yöntemleri içerir. Kendi içlerinde farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından ve üstelik farklı biçimlerde ifade edilmişlerdir. Problem sadece bu değildir. Ayrıca onlar kendi dönemlerinde kıyasıya mücadele etmişlerdir ya da sonrakiler tarafından eleştirilmişlerdir. Bu konuda İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin III. cildinde, "Felsefenin Boş ve Yanlış Bir Şey Olduğuna ve Bu Bilgiye Ulaşanların Yanlış Bir Yola Sapmış Olduklarına Dair" başlıklı 25. faslındaki sayfalar bir örnektir.⁹ O nedenle bu senkretizmlerden yararlanmak demek bunların tümünün imkânını değil içlerinden sadece birinin imkânını kullanmak demektir. O zaman şu problem ortaya çıkar: "Senkretik doktrinlerden niçin şunu değil de bunu seçiyoruz?" Bu problem doktrinlerin kendilerinden hareketle çözülemez. Çünkü bir doktrin diğerinden ne daha çok ne de daha az doğrudur. Bunun için doktrinlerin dışında bir ölçüt aramamız gerekir. Fakat bu durumda ölçüt ve belirleyici olması gereken senkretik doktrin, ölçülen ve belirlenen bir şey olur ki, bu da doktrin otoritesini ortadan kaldırmak anlamına gelir.

Bilindiği gibi "İslamlaştırılmış senkretizmler"in temelinde başka filozoflardan çok şu üç filozof vardır: Platon, Aristoteles ve Plotinus. Bu durum iki farklı kaygının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birinci kaygı gerçekten bir İslamî felsefe'nin olmasını isteyenler duyar. Çünkü onlar şöyle düşünürler: "İslamlaştırılmış senkretizmler"den bu üç filozofun doktrinlerini çıkarın; geriye İslamî felsefe olarak ne kalır? İkinci gruptakiler ise, bu senkretizmlerden otantik din adına kaygı duyarlar. Çünkü onlara göre bu filozofların doktrinlerini dinin anlaşılmasında kullanılması ya da dinî tasavvurların bunların kavramlarına ve kategorilerine indirgenmesi, temelde bir yaşantı olan dinin özünü zedeler. Ancak böyle önemli bir probleme bu makale çerçevesinde değinmemiz mümkün değildir. Daha da önemlisi, bu konuda birkaç cümleyle ifade etmeye çalışılabilecek kesin bir kanaatimiz de yoktur. O yüzden okuyucunun bizi hoş göreceğini umuyoruz.

Ne yazık ki, bütün tarihselliklerine ve olumsuzluklarına rağmen günümüz İslam dünyasında bu “İslamlaştırılmış senkretizmler”e karşı bazı safdil yönelimler vardır. Son olarak bu konuya değinmek istiyorum. Söz konusu safdillığın üç türü vardır:

1. Mütefekkir safdillığı: “İslamlaştırılmış senkretizmler”, mütefekkirlik kavramının beslendiği bir kaynaktır. Buna göre kendi çağının ruhunu temsil eden mütefekkirler olmalıdır ve vardır. Ancak bir mütefekkire, çağın ruhu, Hegel’in Tin’i gibi tarihte sürekli hareket ederek gelmez; “İslamlaştırılmış senkretizmler”den entelektüel metapsikozla geçer. Mütefekkir sayesinde bir çağ, bu senkretizmlerle ilişkisini sürekli ve canlı tutar. Çünkü bir mütefekkir kendi çağının birikimleriyle “İslamlaştırılmış senkretizmler”e geri gidip, öte âlemden aydınlanarak dönen bir mistik gibidir; çağının problemlerini tarihten aldığı ilhamla çözer. Mütefekkir, “ete ve kemiğe bürünmüş idea”dır; İslam kültür tarihinde bir “ideal-tip”tir. Her zaman farklı kişiler, farklı ortamlarda bu tipolojiyi aktüelleştirirler. Bu yüzden deyim yerindeyse “toprağı sıksan mütefekkir fıskırır, mütefekkir.” İslamlaştırılmış senkretizmler”den beslenen mütefekkirler günümüzde de eksik değildir. Onlar kendilerinin tıpkı her yüzyılda bir gelen mehdi gibi çağımızı onurlandıran ve mütefekkir tipolosijine tıpa tıp uyan kişi olduklarını düşünürler; sadece kendileri değil; çevresindekiler de buna yürekten inanırlar. Bu yüzden onlar her konuda otoritedirler ve bu yüzden baş tacıdır.

Beka problemiyle karşı karşıya kalan, bunu bir türlü çözemeyen ve Mesihçiliğin canlı olduğu bir kültür dünyasında yaşayanların, son umutlarının mütefekkir olması anlaşılır bir şeydir. Ancak şu da bir gerçektir ki, günümüz toplumları eski toplumlarla karşılaştırılamayacak kadar farklılaşmıştır ve karmaşıklaşmıştır.¹⁰ Yepyeni problemleri; son derece iyi yetişmiş ve belli bir konuda uzman bilim adamlarının çözebileceği sorunları, tarihi tecesüm mütefekkirlerin çözebilmesi mümkün değildir. Bundan da öte *mütefekkir kavramı üç yüzyıl önce ölmüştür*. Çünkü gerçek anlamıyla mütefekkir kendi dönemindeki tüm bilimlerin özünü bilen kişidir. Bir kişi XVIII. yüzyıla gelene kadar dönemindeki bilgileri tek başına ana hatlarıyla bilebi-

lirdi. Hâlbuki günümüzde tüm bilgilerin özünü bir kişinin bilmesi mümkün değildir. O yüzden mütefekkirliğin temel şartı olan bilgiye bir kişi sahip olamaz. *Modern toplumların ideal tipi mütefekkir değil; uzmandır ve âlimdir*. Uzman ve âlim belli bir alanda sistematik bir eğitim almıştır; gerçek hayatla ilgili belli bir problem üzerinde doğru veya yanlış diyebileceğimiz yargılara varabilir; yargılarının hesabını verebilir. Oysa mütefekkirliğin ne okulu ne eğitimi hatta ne de kursu vardır. Üstelik mütefekkirin yargıları ne doğrudur ne yanlıştır. Çünkü mütefekkir insanî ve toplumsal gerçeklerden değil; ideal dünyanın şartlarından hareketle konuşur; bizi başka bir yöne, ideal şartlara gönderir; ilmî tecrübenin dışına çıkarır. O, hayatın olaylarını nedenselliğe göre değil hiçbir zaman yeryüzüne taşıyamadığı Platon’un ya da Platon’dan etkilenen düşünürlerin kavramlarına göre izah etmeye çalışır; reel dünyanın durumlarını dikkate alan

Mütefekkirimiz olguya dair bir şey söylemez. Sadece mantıksal imkandan söz eder. Bu yüzden söyledikleri yanlışlanamaz. Öyle olsa bile mütefekkirimiz mütefekkir olmaya devam eder. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde bir futbolcu topu taca attığı için kırmızı kart görmez.

ve bu yüzden oldukça empirik tespitler yapan Aristoteles’i dikkate almaz. Sonuç olarak mütefekkir, “böyle olursa iyi olur”a inandırdığı; ancak “nasıl gerçekleşebilir”i sormayan ve problemlerin ağır baskısı altında bunalan kişileri; kimi yetkilileri, hatta “medine’tül-fâzıla” gibi bir ideali güden devlet adamlarını etkileyebilir. Kimi mütefekkirin sofistler gibi güçlü bir retorisi vardır. Bu retorik sayesinde o, diğerlerinden daha kolay etki yaratır. Ama bilimsel bilgiyi kullanmayı tefekküre sığdıran her retorinin arkasında, halının altına süpürülmüş çöpler gibi, pek az kişinin farkına varabildiği bir sürü problem vardır.

Mütefekkirlerin bütün başarısı aşıladıkları umuttur. Onların aşıladıkları umuda katılmamak mümkün değildir. Ama mütefekkir söylediklerini somut projelere dökemez. Mütefekkirin en büyük kusuru budur. Bu konuda iki örnek vereceğim: Bürokrasi

destekli “*Çağdaş, Medyatik ve Müttefik Mütefekkirler Kumpanyası*”nın (ÇMMMK) televizyonlarda sık sık arz-ı endam eden; yarım yamalak yaptığı bilimsel araştırmaları bile sürdürmeyen, “ununu elemeye gerek duymadan, eleğini asmış” bir mütefekkir profesör, benim de katıldığım bir toplantıda şöyle bir öneride bulunmuştu: “Türkiye’de bütün farklılıklarımızı aşarak barış içinde yaşayabilmemiz için Platon’un diyalektiğini, Kant’ın eleştirel felsefesini ve Mevlana’nın hümanizmasını birleştirmeliyiz. Bunu başardığımızda (ebedî bana ait) iç barışı sağlarız.” “Trafik ve ulaşım sorunlarını çözenin etkin yolu, insanlara uçmayı öğretmektir.” önerisi ne kadar gerçekçiye, bu öneri de o kadar gerçekçidir. Yani bu sihirli öneri, “Alaaddin’in Cini”nin bile gerçekleştiremeyeceği bir dilektir; Platon’un, Campenella’nın, Moore’un ütopyalarını da

Öbür taraftan dikkatten kaçırılan en önemli şey tek bir gelenekten söz etmeleridir. Oysa biliyoruz ki, İslam düşünce Geleneğinin içinde bir sürü gelenek vardır. Bu gelenekler başlangıçta yerlerini aldıkları geleneklerden bir kopuştur; bir sapmadır; bir kırılmadır.

aşan bir ütopyadır. Çünkü Platon’un, Kant’ın ve Mevlana’nın doktrinlerinden oluşacak bir sentez hem metodolojik, hem mantıksal hem de kavramsal açıdan imkânsızdır. Sentezlenmesi istenen öğelerin hiçbiri bu amaçla icat edilmiş değildir. Mütefekkirimizin hesabını vermediği bir şey vardır: Daha önce gerçekleştirmediğiniz ve neye benzediğini bilmediğiniz bir sentezi düşünemezsiniz. Şekillendirdiğiniz bir çamur kütlesinden bir çömlüğün nasıl yapılacağını çocuğa gösterebilirsiniz. Bunun için daha önce böyle bir şeyi yapmadıysanız, imkanından söz edemezsiniz. Pek çoğu profesör ünlü ilahiyatçıların bulunduğu salonda hiç kimse bunun nasıl olabileceğini sormayı akıl edemedi. Bunun nedeni sanıyorum, önerinin büyüüne kapılmalarıdır. Eğer sorsalardı alacakları cevap eminim şu olurdu: “Bu, sabahtan akşama yapılacak bir şey değildir. Mütefekkirlerimiz bir araya geldiklerinde bunun somut projesini er geç, bugün olmasa bile gelecekte mutlaka ortaya koyacaklardır.” Bu

açıklamanın yanlış olduğunu kim söyleyebilir? Bir araya gelecek mütefekkirlerin bunu başaramayacaklarını kim iddia edebilir? Çünkü bu, olgusal olmasa da mantıksal açıdan mümkündür. Mantıksal açıdan mümkün demek realiteyle ilişkisi olmayan, doğrulanamayan ve yanlışlanamayan demektir. Mütefekkirimiz olguya dair bir şey söylemez. Sadece mantıksal imkandan söz eder. Bu yüzden söyledikleri yanlışlanamaz.. Öyle olsa bile mütefekkirimiz mütefekkir olmaya devam eder. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde bir futbolcu topu taca attığı için kırmızı kart görmez.

Mütefekkirlerin realiteden ne kadar kopuk olduklarına dair vereceğim ikinci örnek, akademisyenliğine son derece saygı duyduğum bir başka profesördür. Bu profesör verdiği bir konferansta şu tezi ortaya koymuştu: “Ülkemizdeki sosyal kargaşanın temelinde, insanların akıllarına göre değil de duygularına göre hareket etmeleri vardır. Eğer eğitim yoluyla insanların akla uygun tarzda davranmalarını sağlayabilirsek, sosyal problemleri yaşamayız.” Bu söz de “insanları melekleştirme”yi önermekten farksızdır. Çünkü nesnelere etkin, hiçbir doğal olgunun itaat etmekten kaçamayacağı tabiat kanununa benzer bir akıl yoktur. Bu konuda Fransızca bir makalenin sadece başlığını vereceğim: “La Raison, c’est le mirage” (Akıl seraptır). Hayata dair bütün yanılgılarımızın temelinde evrensel bir akla inanmamız vardır. Oysa hayatta, toplumda sadece araçsal akıl vardır.

Sonuç olarak kendilerini mütefekkir gören, gösteren ya da öyle görülen ve gösterilen kişiler alçakgönüllü davranarak normal bir uzman, teknisyen ya da bilim adamı vs. nasıl olur? Bunun örneklerini versinler. Doğrusu bu, topluma tefekkürlerinden çok hizmet edecektir diye düşünüyorum.

2. İkinci safdilce tavır, “İslamîleştirilmiş senkretizmler”den hareketle, İslamî bir psikoloji, sosyoloji, antropoloji oluşturmaya çalışmak ya da bu bilimlerin temel kavramlarının bu senkretizmlerde potansiyel olarak var olduğunu düşünmektir. Bu tür düşünceleri ileri sürenler, mütefekkirlerden farklı olarak beşerî olgular içinde kalırlar; bu olguları ilke olarak nedenselliğe ya da sebepliliğe göre açıklamaya çalışırlar. Bu durum onları mütefekkir-

lerden daha gerçekçi yaparsa da bilimsel yapmaz. Çünkü onlar, ilke olarak açıklamalarında ya da anlamlarında kullandıkları nedenselliği ya da sebepliliği olmadıkları yerde yani Senkretik filozoflarda ararlar. Şu açıktır ki, modern insan ve toplum bilimleri XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Onlar pek çok faktörün ürünüdür. Bu tarihsel faktörler ta Greklere kadar geri gider. Ama bu faktörlerden hiçbirisi tek başına insan ve toplum bilimlerinin nedeni kabul edilmez.¹¹

Bu safdilliliğin çelişmesini şöyle gösterebiliriz: Müslüman senkretikler, kendilerini bilim adamı olarak değil; filozof, fıkıhçı, kelimacı ya da mutasavvıf, olarak görüyorlardı; sosyolog, psikolog, antropolog ekonomist vs. sayıyorlardı.

Bu safdillik kuşkusuz tarihin en önemli uygarlıklarından birine mensup olan kişilerde Batı Kültürünün egemenliğinin yarattığı psikolojinin sonucudur. Bu kişilerin duygularını anlayabiliriz. Ancak bu, değerli ve genç bir meslektaşımın nitelemesiyle söyleyecek olursam, bu "bizde de varcılık" psikolojisi bir anakronizme düşmemize yol açar. Çünkü bilimsel düşüncenin olmadığı bir dönemde bilimsel kavramların ve yöntemlerin varlığını ileri sürer. Demokritos'ta fiziğe, Platon'da sosyolojiye, Aristoteles'te psikolojiye, Plotinus'ta antropolojiye, Hobbes'ta ekonomiye, Vico'da tarihe dair düşünceler vardır. Ama bugün kimse Demokritos'u fizikçi, Platon'u sosyolog, Aristoteles'i psikolog, Plotinus'u antropolog, Hobbes'u ekonomist, Vico'yu tarihçi gibi görmez.

3. Romantik ya da toptancı safdillik. Bu tutumu benimseyenlere göre tarih, belli bir dönemin "İslamileştirilmiş Senkretizmler" dönemimin aktüelleşmesinden ibarettir. Çağdaş Uygarlık artık tükenmiştir; büyük bir kaosun içindedir. İslam Dünyası'nın modern dünyadan öğrenecek bir şeyi yoktur. Bizim muhtaç olduğumuz kudret *Entelektüel Asr-ı Saadet*'imizde mevcuttur.", "Işık hep doğudan gelir." "Tarih bizim evimizdir. Biz en iyi tarihte rahat ederiz." Bu görüşü ciddi ciddi pek çok savunan vardır. Bu safdillige romantik dememizin nedeni homojen ve saf gibi kabul ettikleri doğu-batı karşıtlığının içine kendilerini hapsedmeleridir. Oysa bu kavramlar sanıldığı kadar açık ve mütecanis değildir. Doğu'da Batı, Batı'da Doğu vardır. Bu ko-

nuda sözü uzatmamak için Abdurrahman Bedevî'nin şu cümlesini söylemekle yetineceğim.

Grekçe eserlerin Arapçaya çevirileri o kadar güçlü bir etki meydana getirdi ki, Grek kültürünün taraftarları çığ gibi arttı. Grek düşüncesinin İslamî düşüncenin bütün alanlarına nüfuzu o kadar çok yaygın oldu ki, bu etkiye en çok direnen filoloji, İslam hukuku ve kelim bu etkiden kurtulamadı.¹²

Romantik ya da toptancı safdillik. Bu tutumu benimseyenlere göre tarih, belli bir dönemin "İslamileştirilmiş Senkretizmler" dönemimin aktüelleşmesinden ibarettir. Çağdaş Uygarlık artık tükenmiştir; büyük bir kaosun içindedir. İslam Dünyası'nın modern dünyadan öğrenecek bir şeyi yoktur. Bizim muhtaç olduğumuz kudret Entelektüel Asr-ı Saadet'imizde mevcuttur.", "Işık hep doğudan gelir." "Tarih bizim evimizdir. Biz en iyi tarihte rahat ederiz."

İslam filozoflarının eserleriyle Aristoteles'in, Platon'un ve Plotinus'un eserlerinin karşılaştırmalı olarak okumak İslam filozoflarının Batı'ya etkisini incelemek bunu bize açıkça gösterir. Yeryüzünde saf kültür yoktur. Her kültür tarihsel durumlara bağlı olarak pek çok ögeyi başka kültürlerden alır. Bunun sayısız örneklerini hepimiz biliyoruz. Öbür taraftan dikkatten kaçırılan en önemli şey tek bir gelenekten söz etmeleridir. Oysa biliyoruz ki, İslam düşünce Geleneğinin içinde bir sürü gelenek vardır. Bu gelenekler başlangıçta yerlerini aldıkları geleneklerden bir kopuştur; bir sapmadır; bir kırılmadır. O nedenle *bugün ihya etmeye çalıştığımızı, öncekiler ilga hatta imha etmeye çalıştılar.* Eğer gelenek tarihinde bir diyalektik var ise, bu diyalektiği tarihin bir yerinde zorunsuz olarak neden durduruyoruz? Eğer yok ise, önceki yaşanan gelenek- karşı gelenek çatışmasının adı ve tarihteki statüsü nedir? Bize göre bu sorular romantik safdillerin cevaplayamayacağı sorulardır. Her ne olursa olsun tek bir gelenek yoktur. Bir gelenekler kümesi vardır. Bu kümenin bir ögesi olan gelenek kendinden önceki geleneğin yerine geçen bir gelenektir. Bu yüzden *geleneğe ilgilenmek, geleneğin ögelerinden birini, bir kişisini, sadece bizi tatmin eden nedenlere dayanarak; ama başkalarının ye-*

terli ya da uygun görmediği nedenlere rağmen ele almak demektir.

Romantik safdillere karşıtları tarafından pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Biz bunlardan sadece ikisini ele alacağız.

a) Kimilerine göre geleneği mutlaklaştırılanlar konformisttirler; tarihsel olumsuzluklara bağlı olarak ortaya çıkan, *ne dinin ne de kültürün olmazsa olmazı olmayan şeyleri korumak peşindedirler*; onlar koruduklarını geliştirmekten uzaktırlar. Açıkça gördükleri, dünyadaki baş döndürücü değişmeleri ve gelişmeleri insanımıza bildirmekten özenle kaçınmaktadırlar.

Her ne olursa olsun tek bir gelenek yoktur. Bir gelenekler kümesi vardır. Bu kümenin bir ögesi olan gelenek kendinden önceki geleneğin yerine geçen bir gelenektir. Bu yüzden gelenekle ilgilenmek, geleneğin öğelerinden birini, bir kişisini, sadece bizi tatmin eden nedenlere dayanarak; ama başkalarının yeterli ya da uygun görmediği nedenlere rağmen ele almak demektir.

b) Bazıları da demektirler ki, Romantik-Radikal Gelenekçiler, günümüz insanının sorunlarını çözen hiçbir projeyi henüz ortaya koyamamışlardır. Onlar düşüncelerini sadece böyle bir şeyin imkânsızlığı göremeyen, bu özlem içinde insanlara konuşmalarında, konferanslarında, açık oturumlarında, sempozyumlarında anlatmakta, kendilerini destekleyen yayın organlarında yazmaktadırlar. Ama kendileri gibi düşünmeyenlerin ve projelerinin imkansızlığını iddia edenlerin bulunduğu ortamlardan özenle uzak durmaya, böylece etkiledikleri insanlar üzerindeki otoritelerini korumaya ve sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bunlar insanları hep tarihte oturmaya teşvik etmekte, kendilerine inananları "ideal-tarihsel" ve "reel-yaşanan" arasındaki gerilime sürüklemekte; bu gerilimi yaşamamak istemeyenleri de izole bir hayatı benimsemek zorunda bırakmaktadırlar! Bunlar, dinleyicileri, okuyucuları ve destekçileri bir fasit dairenin birbirini tamamlayan unsurlarıdır. Yaptıklarıyla İslamî düşüncüyü yenilencimci. Bunlar "*devr-i daimciler*" ve "*algülüm-vergülmücüler*"dir. Bunlara

çeşitli kurumlardan ve kuruluşlardan dudak uçuklatacak ödenek ayrılmaktadır. Bunlar kendilerini destekleyenlerin bu desteklerini sürekli hale getirmek için *bilimselitrak şovlar* düzenlemektedir. Bu şovlardan derde deva hiçbir bilimsel sonuç çıkmamaktadır.

Bu eleştirileri yapanlar samimiyetine, bilimine, birikimine, fedakârlığına güvendiğim kişilerdir. Ancak ben onların eleştirileri hakkında bir değerlendirme yapma hakkını ve yetkisini kendimde görmüyorum. Fakat onların eleştirilerini de okuyucu ya saygımdan dolayı belirtmeden geçemedim. Umarım bir eleştiri konusu olanlar bilim çevrelerindeki istemeden yol açtıkları bu yanlış imajı düzeltereklerdir.

Burada bir konuyu bütün samimiyetimle dile getirmek istiyorum: Bu yazı, elinizdeki dergide "Fuzulî Divanı'nda, *Nef'i*'nin bir şiiri" gibi durmaktadır. Yazı, bir sürpriz olmaması için ham şekliyle Derginin Editörü'ne gönderilmiştir; bu haliyle yazıyı yayınlayıp yayınlamayacağı sorulmuştur. Kendisi her şeye rağmen yayınlayabileceğini söylemiştir. Örneğini gelişmiş ülkelerde gördüğümüz bu hoşgörü, bizim bütün kötü örneklerle rağmen *sessiz entelektüeller* olarak, şovmenleri ve şarlatanları her yeri ele geçirmiş bu ülkede bilim yapmamız için nedenlerimiz olduğunu anlamamıza fırsat ve ortam vermiştir.

Sonuç olarak "İslamîleştirilmiş senkretizmler" tarihimizin ve kültürümüzün çok önemli bir parçasıdır. Bu nedenle, tarihsel araştırma yöntemleriyle sürekli ve yeniden araştırılmalıdır. En amatöründen en akademik olanına kadar bu araştırmalara devam edilmelidir. Sadece İslam ülkelerindeki araştırmalarla yetinilmemeli, dünyadaki bütün araştırmalar da yakından izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Bütün İslam ülkelerinin katılımıyla bir İbn Sina Araştırma Enstitüsü kurulmalıdır. Çünkü bize göre tarihte pozitif bilime giden yolun başlangıcı olabilecek iki büyük filozof vardır. Bunlardan biri Aristoteles'tir diğeri de İbn Sina'dır. Ne yazık ki, çeşitli sebeplerden, bu şans kullanılmamıştır.

"İslam düşünce geleneği" ya da "İslamîleştirilmiş senkretizmler", XXI yüzyılda yaşayan bizlere İslam dünyasının hepimizi üzen ekonomik, sosyal,

kültürel, entelektüel, dinî vs. ve sorunlarımızı çözmemiz bir misyon ve bu misyonu gerçekleştirmek için bir motivasyon verebilir. Bu senkretizmi gerçekleştiren düşünürler bizim için rol-model olabilirler. Ama *bir doktrin, bir fikir ve bir kavram veremezler*. Günümüz Müslüman entelektüeli, *ibn 'ut-tarih* (tarihin çocuğu) değil; *ibn 'ul-vakt* (zamanının çocuğu) olmalıdır. “İslamîleştirilmiş senkretizmler”e XIX. yüzyılda Alman entelektüellerinin Alman Romantizmine yaklaştıkları gibi yaklaşmalıdır. Alman entelektüeller, Alman Romantizminden güç aldılar; ama doktrin almadılar. Hegel, Dilthey, Heidegger gibi düşünürler özgün sistemler ya da doktrinler ortaya koydular. O nedenle Müslüman aydın, entelektüel arkeolojiyi yapmayı bırakmalı; yönünü geçmişe değil bugüne çevirmeli, tıpkı Müslüman filozoflar gibi, çağdaş düşüncenin tüm imkânlarını kullanmalı, evrensel kültürden yararlanarak yeni ve özgün düşünceler üretmelidir. ■

dipnotlar

- ¹ Senkretizm: Terim Grekçe Giritlilerin birliği anlamındaki kelimedenden türemiştir. Felsefede ve teolojide birbirinden farklı doktrinleri bir araya getirmek, uyuşturmak anlamına gelir. Biz burada İslam Düşünce Geleneği'ni bir senkretizm diye niteledik. Çünkü bu gelenek, İslamî unsurlarla Yunan felsefesinden alınan unsurları, farklılıklarını giderek uyuşturmaya çalışmaktadır.
- ² Yeni Platonculuğa senkretizm denilmesinin nedeni, Platonculukla Aristotelesçiliği uzlaştırmaya çalışmasındandır.
- ³ Miguel Benasayag, *Peut-On Penser Le Monde*, Editions Du Félin, Paris, 1997, p. 62.
- ⁴ Ibn Khaldoun *Les prolégomènes*, Troisième partie traduits en français et commentés par W. Mac Guckin de Slane 1863, p. 101.
- ⁵ Bilindiği gibi kelimada Yunan filozoflarından alınma cevher, âraz, zât, mahiyet, hakikat, his, bizatihî, lizatihî gibi kavramlarla Kur'an'ın ifadeleri iç içedir. Kelam, doktrinler senkretizmi olan İslam Felsefesinden farklı olarak kavramlar senkretizmidir.
- ⁶ Bilindiği gibi tasavvufun sudûr ve keşf teorileri Yeni Platonculuktan alınmadır. Bu nedenle Yunanî ve İslamî unsurların bir karışımıdır; sonuçta bir senkretizmdir.
- ⁷ Bu konuda bkz. Elamrari-Jamal, A., *La logique aristotélienne et grammaire arabe*, pp. 149-163.
- ⁸ Bedevî, Abdurrahman, *La transmission de la philosophie grecque au monde arabe*, p. 80.
- ⁹ İbn Haldun, *Mukaddime III*, Çev. Zakir Kadri Ugan, Milli

Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: NO.483, Şark Klasikleri: 56; Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, ss.101-113. Bu başlık Fransızca mütercim tarafından “Felsefe Bizatihî Boş ve Uygulaması Zararlı Bir Bilimdir” şeklinde çevrilmiştir (pp. 176-186).

¹⁰ Bunu yakında çıkacak İnsan ve Toplum Bilimleri II, adlı kitabımızda ayrıntısıyla açıklıyoruz.

¹¹ İnsan ve toplum bilimlerinin ortaya çıkışına dair bkz. İnsan ve Toplum Bilimleri I: Genel Bakış, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa 2008, ss. 26-45.

¹² Bedevî p. 13.

Bunlar insanları hep tarihte oturmaya teşvik etmekte, kendilerine inananları “ideal-tarihsel” ve “reel-yaşanan” arasındaki gerilime sürüklemekte; bu gerilimi yaşamamak istemeyenleri de izole bir hayatı benimsemek zorunda bırakmaktadır!